

О. М. Головка, О. Н. Ярмиш

Жандармерія

ЖАНДАРМЕРІЯ (франц. gendarmerie, від gens d'armes, буквально – озброєні люди) – особливий вид державної поліції, організованої на військових засадах. Як правило, Ж. поділяють на держ. і військову. У військ. відношенні підпорядк. військ. міністру, стосовно виконання поліц. функцій – міністру внутр. справ. Уперше створ. у Франції 1791 для спец. нагляду за внутр. порядком у країні в умовах революції. З часом Ж. почали організовувати і в ін. європ. країнах. У наш час Ж. існує у Франції, Австрії та деяких ін. державах. У Рос. імперії термін «Ж.» вперше вжито 1792 для позначення кінного загону великого князя Павла. 1815 Борисогліб. драгун. полк перейменовано у жандарм. і розосереджено невеликими групами по армій. частинах для виконання обов'язків військ. поліції. Значення політ. поліції рос. Ж. почала набувати від 1817, коли у складі Окремого корпусу внутр. варти, що виконував від 1810 поліц. функції, утвор. дивізіони кінної міської поліції – Ж. внутр. варти. 1826 існувало 59 жандарм. частин. Остаточо Ж. у Рос. імперії стала політ. поліцією після придушення повстання декабристів. Згідно з Положенням про Корпус жандармів 1827 тер. Рос. імперії поділено на 5 підвідом. округів (від 1836 – 8). З утворенням 1827 Корпусу жандармів (від 1874 – Окремий корпус жандармів) розпочато формування системи місц. органів політ. поліції, що мала забезпечити контроль і нагляд за «благонадійністю» насел. імперії. Командиром корпусу (від 1826 – шефом жандармів) за посадою одночасно був гол. нач. 3-го відділ. імператор. канцелярії. Ж. виконувала функції виконав. органу 3-го відділення. Окремий корпус жандармів складався зі штабу та жандарм. округів на чолі з генералами. Округи поділено на відділи (по 1–3 губернії у кожному), очолювані жандарм. штаб-офіцерами. В умовах зростання рев. руху у 1860-х рр. структура Ж. вже не відповідала завданням збереження існуючого суспільно-політ. устрою, тому 1867 прийнято нове Положення про Корпус жандармів, що залишалося незмінним до 1917. На місцях (окрім Кавказу, Царства Польського та Сибіру) створ. губерн. жандарм. упр. (1870 їм встановлено додатк. штат для служби в повітах) і жандарм. упр. залізниць. Ж. здійснювала завдання дізнання та розшуку в політ. справах. Затверджене 1871 Положення про порядок дій чинів Корпусу жандармів щодо розслідування злочинів надало Ж. право здійснювати огляди, обшуки, вилучення, зобов'язало поліц. органи всебічно сприяти їй. Жандарм. офіцерами могли стати лише особи, які за освітою належали до 1-го розряду або закін. юнкер. училище за 1-м розрядом й прослужили не менш ніж 5 р. на військ. службі. Кандидати

проходили іспити при штабі корпусу. Істотно реорганізовано центр. апарат Ж. у 1880–83. Міністр внутр. справ став одночасно і шефом жандармів. Замість скасованого 3-го відділ. створ. департамент поліції, що об'єднував керівництво як заг., так і політ. поліцією. Командиром Окремого корпусу жандармів призначали товариша (заст.) міністра внутр. справ, який був і куратором департаменту поліції. Формально Ж. підпорядковувалась військ. мін-ву і утримувалась за його кошт як армій. поліція, залишаючись фактично виконав. органом політ. поліції. Положення про заходи щодо охорони держ. порядку і громад. спокою 1881 активізувало діяльність Ж. у сфері політ. розшуку. Окрім заг. нагляду за політ. настроями насел., Ж. виконувала завдання боротьби з рев., ліберально-демократ. і нац.-визв. рухами, розповсюдженням антиуряд. літ-ри, стежила за політ. партіями. Зростали чисельність і грош. утримання Ж. Якщо 1873 вона налічувала 486 генералів і офіцерів та 5186 унтер-офіцерів і рядових, то 1895 – 693 генерали та офіцери, 8173 вахмістри, унтер-офіцери і рядові. На цей час існувало 72 губерн. жандарм. упр., зокрема на укр. землях – 9 губерн. жандарм. упр. і жандарм. упр. Одеси. Після рев. подій 1905–07 утвор. Севастоп. жандарм. упр., якому підпорядк. м. Балаклава, Ялтин. і Євпаторій. повіти. Штати упр. залежали від величини і значення губерн. міст. Напр., Харків. жандарм. упр. за штатами поступалося лише С.-Петербур. та Московському. 1913 змінено вимоги до кандидатів у жандарм. офіцери: мін. строк військ. служби зменшено до 3-х р., встановлено віковий ценз у 24–33 р. До служби в Ж. не допускали поляків, євреїв, католиків та осіб, одружених з католичками. Після утворення 1902–03 мережі охорон. відділ. (на укр. землях – у Києві, Харкові, Одесі, Катеринославі, нині Дніпропетровськ, ненадовго – у Житомирі, Полтаві, Юзівці, нині Донецьк, Сімферополі) за Ж. збережено розшукові функції у губерніях, де не було охорон. відділ., а в ін. – на тер. повітів. Жандарми використовували незаконні методи діяльності. Існували великі штати секрет. агентів, які не лише збирали і передавали інформацію про опозиц. урядові легал. та нелегал. організації, а й активно там працювали. Ж. та її апарат проіснували до падіння самодержавства у лютому 1917. Див. також [Жандармерія Західноукраїнської Народної Республіки](#).

Рекомендована література

1. Мулукаев Р. С. Полиция и тюремные учреждения дореволюционной России. Москва, 1964;
2. Федоров К. Г., Ярмыш А. Н. История полиции дореволюционной России. Ростов-на-Дону, 1976;
3. Ярмыш А. Н. Наблюдать неотступно: административно-полицейский аппарат и органы политического сыска царизма в Украине в конце XIX – начале XX в. К., 1992;
4. Алексушин Г. В. История правоохранительных органов. Самара, 2005.

Бібліографічний опис:

Жандармерія / О. М. Головка, О. Н. Ярмиш // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-20325>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).